

QARAG'AY TURKUMI VAKILLARINING QASHQADARYO VILOYATINING EKOLOGIK OMILLARIGA MUNOSABATI

Egamov B. B., Yoziyev L.H., Rahimov A.L

Qarshi davlat universiteti. Qarshi. O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada qarag'ay turkumiga mansub *Pinus pallasiana*, *P. nigra*, *P. eldarica* turlarini Qashqadaryo viloyatining ekologik omillarga munosabati o'rganilgan.

Kalt so'zlar: qarag'ay, turkum, *Pinus pallasiana*, *Pinus nigra*, *Pinus eldarica*, sistematik, flora, yog'och, introdutsent.

Qarag'ay turkum vakillari bir uyli, doimo yashil daraxtlar kiradi. Ninasimon barglari qisqargan va 2-3 tadan to'da-to'da bo'lib novdalarida joylashadi. Barglarining bunday joylashishi sistematik belgilaridan biri bo'lib hisoblanadi. Urug'chi qubbalar shu novdaning uchida, changchili qubbalari esa ostki tomonida joylashadi. Urug'lari qanotchali, ularning tarkibida protein va yog' kabi moddalari bor. Shu sababdan uni turli tuman qushlar va hayvonlar ozuqa sifatida iste'mol qiladi. Yog'ochi o'zakli, o'q va Oddiy qarag'ay yon ildizlari yaxshi rivojlangan. Turkumda 100 ga yaqin tur bor bo'lib, shulardan 13 tasi tabiiy holda MDH davlatlari florasi orasida uchraydi. O'zbekistonga 10 dan ortiq turi iqlimlashtirilib, introduksiya qilingan. [2]. Bu bo'yicha, yuksak manzarali, ekologik diapazoni keng, noxush tabiiy omillarga chidamli, adaptatsiya imkoniyatlari oshiq bo'lgan turlarni introduksiya qilishga katta e'tibor qaratilmoqda [1].

Pinus pallasiana - shamol ta'siriga anchayin bardoshli. Tuproqqa unchalik talabchan emas. Tarkibi boy bo'lmagan qumoq, shu bilan birga, toshloq hamda karbonatli tuproqlarda ham bemalol o'sa oladi. Yorug'sevar hamda qurg'oqchilikka bardoshli, ammo doimiy sug'orib turishni talab etadi. Shahar sharoitida u ochiq,

quyoshli joylarda esa serqatnov ko'chalardan uncha uzoq bo'lmagan joylarda yaxshi o'sadi. O'zbekistonning janubiy viloyatlarida issiqdan yaxshigina qiynaladi. Yetarlicha sug'orilmagan joylarda esa katta yoshli daraxtlar bir zumda nobud bo'ladi. Samarqand viloyatlari, Toshkent hamda Shahrisabz shahrida ancha yaxshi o'sadi.

Pinus nigra - ochiq joyda yaxshi o'sadi, ammo yon tomondan tushadigan soyaga bardoshli. Yorug'likka o'rtacha talabchan, tuproqqa ham talabchan emas. Qurg'oqchilikka esa bardoshli. Sug'orishda meyordan oshirmaslik juda muhim, sababi ortiqcha namlikni yoqtirmaydi. Ochiq joyda esa yaxshi o'sadi, yon tomondan tushgan soyaga chidaydi. Yozning jazirama issig'iga hamda qishning qahraton sovug'iga ancha bardoshli. -40°C gacha bo'lgan sovuqqa chidaydi. Parklar va shahar tashqarisidagi dam olish maskanlarida, parklarda yaxshi o'sadi.

Qora qarag'ay ko'chatlari uchun go'ng chirindi miqdori ko'p bo'lgan bog' yerlari unchalik to'g'ri kelmaydi. Tomir tizimlari uchun yengil yer ma'qul hisoblanadi. Daraxt ochiq va quyoshli joylarda yaxshi o'sadi.

Mabodo ekiladigan yer qattiq loyli bo'lsa, chuqur kavlagach, tagida 20 sm drenaj qatlami qilish tavsiya qilinadi. Buning uchun qum, keramzit, sindirilgan g'isht bo'laklari birga ishlatiladi. Ko'chatni ekishdan oldin chuqurga suv va azotlik o'g'itlar (50 g) yoki "Kemira universal" (100 g) solinadi.

Mabodo baland daraxtlar ekilayotgan bo'lsa, ular orasini 4 metr, agar mayda ko'chat bo'lsa 1,5 metr masofa qoldiriladi.

Ekish uchun eng maqbul vaqt aprel-may, yoki avgust oxiridan sentabr o'rtasigacha. Kuzdan kech ekib bo'lmaydi, negaki daraxt tomirlari sovuq tushguncha mustahkamlanishga ulgurmaydi.

Pinus eldarica - shahar sharoitiga nisbatan yaxshi moslashadi. Tuproqqa talabchanmas, tarkibi yengil, qumoq tuproqlarni yaxshi ko'radi. Qurg'oqchilikka chidamli, yorug'sevar, qisman sho'rlanishga yaxshi chidaydi.

Eldor qarag'ayi Qarshiga keyingi 20 yilda keng miqyosda o'stirilmoqda. Ayni vaqtda uni shaharning deyarli barcha joylarida ko'rish mumkin. Bu sharoitda esa ushbu tur o'zining 2-vatanini topgan deyish mubolag'a bo'lmaydi, sababi uning tez

o'sishi, qisqa muddatda generativ fazaga kirishi, issiq—sovuqqa chidamliligi, biror bir zararkunandalar bilan zararlanmasligi ushbu turni kelajakda keng istiqbol turganligini ko'rsatadi.

Keyingi paytlarda O'zbekistonning janubiy rayonlarini ko'kalamzorlashtirishda keng qo'llanila boshlandi. Olib borilgan qator tadqiqotlarda eldor qarag'ayi qishki harorat -25°C darajaga tushganda sovuqdan zararlanishi kuzatildi. Ayniqsa, 2008 yilning qishida Qarshida o'sayotgan daraxtlar yoppasiga sovuqdan nobud bo'lib ketdi. Shu sababdan ham uni ko'plab ekish tavsiya etiladi. Vaholanki, tuproq iqlim sharoiti nisbatan og'ir, suv doimiy ravishda yetishmaydigan Qarshi shahrida uni keng joriy qilish maqsadga muvofiq sanaladi. Issiqsevar bo'lganligi tufayli tog' oldi rayonlarida hamda salqin joylarda, ya'ni Qrim qarag'ayi yaxshi o'sgan joylarda Eldor qarag'ayi yaxshi o'smaydi. Relikt tur bo'lganligi sababli kam urug' hosil qiladi. Katta yoshli daraxtlarda ham g'uddalarining soni o'rta 10-20 ta, faqat ayrim hollarda ko'proq.

Jadval

Introdutsentlarni ekologik omillarga munosabati

Turning nomi	Haroratga munosabati	Yorug'likka munosabati	Tuproqqa munosabati	Zararkunandalariga bardoshi
<i>Pinus pallasiana</i>	Qarshi shahri sharoitida yarim soyada ekish maqsadga muvofiq. Sovuqqa bardoshli	Yorug'sevar	Tuproqqa talabchan emas.	Bardoshli.
<i>Pinus nigra</i>	Sovuqqa va issiqqa bardoshli.	Yorug'sevar	Tuproq tarkibiga talabchan emas,	Bardoshli.
<i>Pinus eldarica</i>	Sovuqqa va issiqqa bardoshli	yorug'sevar	Tuproq unumdorligiga talabchan emas. Quruq va tarkibi turli xil bo'lgan tuproqlardayam o'saoladi.	Bardoshli.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki o‘rganilgan 3 ta tur ham Qashqadaryo viloyatining ekologik omillariga ancha bardoshli bo‘lib, shahar va qishloqlarni daraxtzorlashtirishda, ko‘kalamzorlashtirishda istiqbolli turlar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Усмонов А.У. Дендрология. Тошкент. 1975
2. Ёзиев Л.Х. Интродукция болотного кипариса и метасеквойи в Узбекистан. – Ташкент: Фан, 2002
3. Расулов А.М. Почвы Каршинской степи, пути их освоения и повышения плодородия. - Ташкент: Фан, 1976